

YOZUVLAR TARIXI

Muxtorjonova Mubinaxon Komoldin qizi;

Abdumalikova Zilolaxon Doniyorbek qizi

Andijon davlat chet tillari instituti

Xorijiy filologiya va turizm fakulteti

Filologiya va tillarni o'qitish Xitoy tili

yo'nalishi 1-kurs talabalari

Ilmiy maslahatchi: Kabulova U. S.

Annotatsiya. Ushbu maqolada yozuvning insoniyat tarixida paydo bo'lishi, taraqqiyot bosqichlari va asosiy turlari tahlil qilinadi. Piktografik va logografik belgilardan bo'g'inli hamda alifboviy yozuv tizimlariga o'tish jarayoni yoritiladi. Shumer mixxati, Misr iyerogliflari, Finikiya alifbosi va Markaziy Osiyoda qo'llangan qadimgi yozuvlarning madaniy hamda tarixiy ahamiyatiga e'tibor qaratiladi.

Kalit so'zlar: *yo'zuv tarixi, piktografiya, logografiya, mixxat, iyeroglif, bo'g'inli yozuv, alifbo, O'rxun-Enasoy bitiklari, madaniy meros.*

Аннотация. В статье рассматриваются возникновение письменности, основные этапы её развития и типы письменных систем. Освещается переход от пиктографических и логографических знаков к слоговому и алфавитному письму. Особое внимание уделяется шумерской клинописи, египетским иероглифам, финикийскому алфавиту и древним письменным памятникам Центральной Азии.

Ключевые слова: *история письменности, пиктография, логография, клинопись, иероглифы, слоговое письмо, алфавит, орхоно-енисейские надписи.*

Abstract. This article examines the emergence of writing, its major stages of development, and the main types of writing systems. It outlines the transition from

pictographic and logographic signs to syllabic and alphabetic writing. Special attention is paid to Sumerian cuneiform, Egyptian hieroglyphs, the Phoenician alphabet, and ancient written monuments of Central Asia.

Keywords: *history of writing, pictography, logography, cuneiform, hieroglyphs, syllabic writing, alphabet, Orkhon-Yenisei inscriptions.*

KIRISH. Insoniyat jamiyati rivojlangani sari axborotni faqat ogʻzaki nutq orqali emas, balki uzoq masofaga yetkazish va kelajak avlodlar uchun saqlash ehtiyoji kuchaydi. Yozuv ushbu ehtiyojga javoban shakllangan muhim madaniy vosita boʻlib, bilim, qonun, xoʻjalik hisob-kitobi, diniy qarashlar va tarixiy xotirani avloddan avlodga uzatish imkonini berdi. Yozuvning paydo boʻlishi til tarixidagina emas, balki davlat boshqaruvi, savdo va taʼlim tarixidan ham dalolat beradi [1.1]

Yozuv birdaniga mukammal alifbo shaklida yuzaga kelmagan. Uning taraqqiyoti tasviriy belgilar, soʻz yoki tushunchani bildiruvchi belgilar, boʻgʻinlarni ifodalovchi tizimlar va tovushlarni ifodalovchi alifbolar kabi turli bosqichlar orqali kechgan. Biroq barcha xalqlarning yozuv tarixi bir xil ketma-ketlikda rivojlangan, deb boʻlmaydi: ayrim tizimlarda turli tamoyillar uzoq vaqt yonma-yon ishlatilgan

Maqolaning maqsadi yozuvning asosiy tarixiy shakllarini tavsiflash, qadimgi yozuv markazlarining ahamiyatini koʻrsatish va Markaziy Osiyo yozma merosining oʻrnini yoritishdan iborat.

Asosiy qism. Yozuvning dastlabki koʻrinishlari insonning voqea va buyumlarni rasm, chiziq, belgi yoki shartli shakllar bilan qayd etish tajribasi bilan bogʻliq. Piktografik yozuvda belgi, odatda, biror predmet yoki voqeani tasvirlaydi. Masalan, ov manzarasini ifodalovchi rasm ov jarayoni haqida maʼlumot berishi mumkin. Bunday tasvirlar keyinchalik murakkabroq axborot tizimlariga zamin yaratgan, biroq piktogrammalarni toʻliq rivojlangan yozuv bilan tenglashtirishda ehtiyot boʻlish lozim: har qanday qadimgi rasm ham til birliklarini aniq ifodalagan yozuv hisoblanmaydi [1.1]

Logografik yoki soʻz-belgili tizimlarda belgi muayyan soʻz yoki morfemani ifodalashi mumkin. Vaqt oʻtishi bilan ayrim belgilar tovush yoki boʻgʻinni ifodalash vazifasini ham bajara boshlagan. Shu sababli koʻplab qadimgi yozuvlar sof tasviriy yoki sof tovush yozuvi boʻlmay, bir necha tamoyilni birlashtirgan murakkab tizimlar hisoblanadi.

Mesopotamiyada, xususan Shumer hududida, miloddan avvalgi IV ming yillik oxirlarida xoʻjalik hisobi va boshqaruv ehtiyojlari bilan bogʻliq yozuv amaliyoti shakllandi. Dastlab loy taxtachalarga chizilgan belgilar vaqt oʻtishi bilan qamish qalam yordamida bosilgan ponasimon izlar koʻrinishini oldi; shu sababli bu tizim mixxat deb ataladi. Mixxat turli davrlarda shumer, akkad va boshqa tillarni yozishda qoʻllangan. U faqat bir til yoki bir xalq bilan cheklanib qolmagan, balki butun Yaqin Sharq mintaqasida muhim yozuv anʼanasi boʻlgan [2, 1].

Qadimgi Misrda iyeroglif yozuvi tasviriy belgilar, soʻz belgilar va tovush qiymatiga ega belgilarni birgalikda ishlatgan. Iyerogliflar ibodatxonalar va maqbaralardagi yodgorlik yozuvlarida hamda boshqa yozma muhitlarda uchraydi. Misr yozuvi tarix davomida oʻzgarib, kundalik yozish ehtiyojlari uchun soddaroq kursiv shakllar ham yuzaga kelgan. Shumer mixxati va Misr iyerogliflari yozuvning bir nechta tamoyilni bir tizimda birlashtira olishini koʻrsatadi [3, 1].

Boʻgʻinli yozuvda belgi odatda undosh va unli tovushdan tuzilgan boʻgʻinni yoki boshqa boʻgʻin turini ifodalaydi. Bunday tizimlarda belgilar soni alifboga qaraganda koʻproq boʻlishi mumkin, chunki tilning koʻplab boʻgʻin shakllari alohida belgilar bilan beriladi. Boʻgʻinli yozuv tarixda turli hududlarda mustaqil yoki boshqa yozuv anʼanalari bilan aloqada rivojlangan [4, 1].

Alifboviy yozuvda belgilar nutqning tovush birliklarini ifodalaydi. Alifbolarning ayrim turlari asosan undoshlarni qayd etsa, boshqalari undosh va unlilarni alohida harflar bilan koʻrsatadi. Finikiya yozuvi Oʻrta yer dengizi atrofidagi alifbo anʼanalariga katta taʼsir koʻrsatgan; yunon yozuvida unlilar uchun belgilar tizimli ravishda qoʻllanib, keyinchalik lotin yozuvi kabi alifbolar shakllanishiga tarixiy taʼsir

ko'rsatgan. Alifbo yozuvining qulayligi cheklangan miqdordagi harflar yordamida ko'plab so'zlarni qayd etish imkoniyatidadir [5, 2].

Shuni ta'kidlash kerakki, yozuv tizimlarini «eng sodda»dan «eng mukammal»ga qarab qat'iy baholash to'g'ri emas. Har bir tizim muayyan tilning tuzilishi, jamiyat ehtiyojlari va tarixiy sharoitiga moslashgan.

Markaziy Osiyo qadimdan turli madaniyatlar va savdo yo'llari tutashgan hudud bo'lgani sababli bu yerda bir necha yozuv an'anasi qo'llangan. Tarixiy davr va hududga qarab baqtriy, xorazmiy, sug'diy, qadimgi turkiy runik yozuv hamda keyinchalik arab yozuvi muhim o'rin tutgan. Ushbu yozuvlar tangalar, hujjatlar, diniy matnlar, bitiklar va boshqa manbalarda saqlanib, siyosiy, iqtisodiy va madaniy hayotni o'rganishga yordam beradi.

Sug'd yozuvi Buyuk ipak yo'li bo'ylab savdo va madaniy aloqalar tarixini o'rganishda muhim manbalardan biridir. Xorazmiy va baqtriy yozuvlari esa mintaqaning qadimgi davlatlari, tillari va madaniy munosabatlari haqida ma'lumot beradi. Ushbu yozuvlarning kelib chiqishi va o'zaro aloqalarini to'g'ri tushunish uchun ularni faqat zamonaviy davlat chegaralari bilan emas, balki o'z davridagi tarixiy-geografik hududlar doirasida ko'rib chiqish lozim.

O'rxun-Enasoy bitiklari qadimgi turkiy yozma merosning eng mashhur yodgorliklari qatoriga kiradi. O'rxun vodiysidagi Kül Tegin va Bilga xoqon bitiklari VIII asrga mansub bo'lib, qadimgi turkiy til, siyosiy qarashlar, hukmdorlik va jamoa xotirasi haqida ma'lumot beradi. Ular Markaziy Osiyo turkiy xalqlarining yozma madaniyatini o'rganishda muhim dalil hisoblanadi [6.3]

Arab yozuvi islom madaniyati tarqalganidan keyin mintaqada keng qo'llanib, ilmiy, adabiy, diniy va ma'muriy asarlarning yozilishida muhim vosita bo'ldi. Keyingi asrlarda yozuv islohotlari va alifbo almashinuvi yuz bergan bo'lsa-da, qadimgi yozma manbalar bugungi tarixiy xotira va madaniy merosning muhim qismi bo'lib qolmoqda.

Yozuv axborotni saqlashdan tashqari, jamiyatning murakkab tashkil topishiga ham xizmat qilgan. Hisob-kitob, qonunlar, shartnomalar, diplomatik yozishmalar va ilmiy bilimlarni qayd etish imkoniyati davlat boshqaruvi hamda savdo munosabatlarini

rivojlantirgan. Yozma manbalar tarixchilar va tilshunoslarga o'tmishdagi tillar, urf-odatlar, diniy qarashlar va ijtimoiy munosabatlarni dalillar asosida o'rganish imkonini beradi.

Bugungi raqamli davrda yozuvning vazifasi yanada kengaydi: matnlar elektron hujjatlar, ma'lumotlar bazalari va raqamli arxivlarda saqlanmoqda. Shunga qaramay, zamonaviy yozuv tizimlari ham ming yillar davomida shakllangan belgilar, imlo qoidalari va yozma madaniyat tajribasiga tayanadi.

Xulosa. Yozuv tarixi insoniyatning axborotni qayd etish, saqlash va avlodlarga yetkazish ehtiyoji bilan uzviy bog'liq. Piktografik belgilar, logografik tizimlar, bo'g'inli yozuvlar va alifbolar turli tarixiy sharoitlarda shakllangan hamda ko'plab jamiyatlarning madaniy taraqqiyotiga ta'sir ko'rsatgan. Shumer mixxati va Misr iyerogliflari qadimgi yozuv markazlarining yuksak tajribasini, Finikiya alifbosi esa alifbo an'analarning keyingi rivojiga ko'rsatgan ta'sirni namoyon etadi.

Markaziy Osiyodagi sug'diy, xorazmiy, baqtriy va qadimgi turkiy yozma yodgorliklar mintaqaning ko'p qatlamli tarixi va madaniy aloqalarini yoritadi. Xususan, O'rxun-Enasoy bitiklari turkiy yozma merosning qimmatli namunalari. Demak, yozuv tarixini ilmiy manbalar asosida o'rganish tilshunoslik, tarix, manbashunoslik va madaniy merosni asrash uchun muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Истрин В. А. Возникновение и развитие письма. — Москва: Наука, 1965. — 600 с. Sahifa ko'rsatkichlari mundarijadagi boblar bilan tekshirildi: dastlabki yozuv — 58-bet; logografik yozuv — 96-bet; bo'g'inli yozuv — 181-bet; harf-tovush yozuvi — 258-bet.
2. Bold, L. Orkhon (Runic) Script Monuments in Mongolia // Altai Hakpo. — 2005. — № 15. — B. 87–112.
3. Истрин В. А. Возникновение и развитие письма. — Москва: Наука, 1965. — 600 с.

4. Bold, L. Orkhon (Runic) Script Monuments in Mongolia // Altai Hapko. — 2005.
— № 15. — С. 87–112.